

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐԸ «ԳԵՂԱՐՎԵՍ» ՀԱՆԴԵՍԻ ԷՋԵՐՈՒՄ*

ԱՆՆԱ ԱՍԱՏՐՅԱՆ*

Հղման համար. Ասատրյան, Աննա: «Երաժշտության հարցերը «Գեղարվեստ» հանդեսի էջերում»: *Արվեստագիտական հանդես*, N 1 (2023): 13-24. DOI:10.54503/2579-2830-2023.1(9)-13

Ծանրակշիռ է ՀԽՍՀ արվեստի առաջին վաստակավոր գործիչ, արվեստաբան, բանասեր, պատմաբան, մատենագետ, հրատարակչական գործիչ, խմբագիր, պրոֆեսոր Գարեգին Լևոնյանի (1872, Ալեքսանդրապոլ – 1947, Երևան) ավանդը խորհրդահայ արվեստագիտության և գրականագիտության զարգացման գործում: Գուսան Զիվանու որդի Գ. Լևոնյանը, ողջ կյանքը նվիրելով հայ ժողովրդի նյութական և հոգևոր արժեքների ուսումնասիրությանը, քննության է առել արվեստի ու բանասիրության տարբեր ոլորտների բոլորովին չհետազոտված կամ մասամբ ուսումնասիրված հարցեր: Գ. Լևոնյանը երբեմն հանդես է գալիս ոչ միայն որպես տվյալ բնագավառի առաջին ուսումնասիրող, այլև տեսաբան (աշուղագիտություն, մատենագիտություն, կիրառական արվեստի պատմություն ևն): Հայ արվեստաբանության մեջ Գ. Լևոնյանն առաջինն էր, ով ի մի բերեց հայ արվեստի պատմությունը: Մնայուն արժեքներ են «Արձանագործությունը և քանդակը պատմական Հայաստանում», «Պարարվեստը հին Հայաստանում», «Թատրոնը հին Հայաստանում» և այլն: Իսկ աշուղագիտական աշխատությունները՝ «Հայ ժողովրդական և աշուղական երգերը և նրանց փոխհարաբերությունը», «Սայաթ-Նովա», «Աշուղները և նրանց արվեստը», դրեցին աշուղական արվեստի տեսության հիմքերը: «Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը» աշխատությունը ներկայացնում է հայ ժողովրդի ստեղծած գրքային-մատենային հարուստ մշակույթն ու գրատպության բարձր արվեստը (V-XIX դդ.): Գ. Լևոնյանն առաջինն էր, ով Խորհրդային Հայաստանի կառավարության կողմից արժանացավ հանրապետության արվեստի վաստակավոր գործիչ պատվավոր կոչման՝ ծննդյան 60 և գրական-մշակութային գործունեության 40-ամյակի առթիվ (1932): Անժխտելի է Լևոնյանի տպագիր ու անտիպ ժառանգության պատմա-ճանաչողական արժեքն ու գիտական նշանակությունը: Սակայն նրա ստեղծագործական, գիտական-հրապարակախոսական գործունեության պսակը դարձավ «Գեղարվեստ» հանդեսը (1908, Թիֆլիս)՝ հայ առաջին արվեստաբանական պարբերականը, որտեղ տպագրվում էին արվեստի բոլոր ճյուղերի՝ ճարտարապետության, կերպարվեստի, երաժշտության, պարարվեստի ու թատերական արվեստի վերաբերյալ պատմական ու տեսական, ինչպես նաև գեղագիտության ու արվեստի փիլիսոփայության, գրականագիտության հարցերին նվիրված հոդվածներ: Հոդվածի նպատակն է՝

* Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ գիտության կոմիտեի ֆինանսական աջակցությամբ՝ 21T-6E077 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

* ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի տնօրեն, երաժշտության բաժնի վարիչ, ՀՀ արվեստի վաստակավոր գործիչ, Հումանիզմի պրոբլեմների ակադեմիայի փոխնախագահ, «Տիգրան Չուխաճյան» հիմնադրամի նախագահ, Հայաստանի կոմպոզիտորների միության երաժշտագիտական մասնաճյուղի ղեկավար, արվեստագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր, annaasatryan2013@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ 20.04.2023, գրախոսելու օրը՝ 10.05.2023, տպագրության ընդունելու օրը՝ 01.06.2023:

քննության առնել երաժշտության հարցերը «Գեղարվեստ» հանդեսի էջերում (1908):

Բանալի բառեր՝ Գարեգին Լևոնյան, «Գեղարվեստ», երաժշտություն, Թիֆլիս, 1908, հայ առաջին արվեստաբանական պարբերականը, Կոմիտաս:

Ներածություն

2012-ին տեղի ունեցավ պրոֆեսոր Գարեգին Լևոնյանի հիշատակը հավերժացնող հուշատախտակի բացման հանդիսավոր արարողությունը. Հուշատախտակը տեղադրվեց Երևանի Բայրոնի փողոցի շենք 12-ի ճակատային հատվածում: Դրանից ամիսներ առաջ՝ Երևան քաղաքի Ավագանու առաջին գումարման վեցերորդ նստաշրջանի 2011 թ. դեկտեմբերի 23-ի չորրորդ նիստում Ավագանին միաձայն համաձայնություն էր տվել պրոֆեսոր Գարեգին Լևոնյանի հիշատակը հավերժացնող հուշատախտակը տեղադրելու նախագծին:

Անթաքույց գոհունակությամբ պիտի նշեմ, որ նախագծի հեղինակը ես էի՝ այն ժամանակ Երևան քաղաքի Ավագանու մշակույթի, կրթության և սոցիալական հարցերի մշտական հանձնաժողովի նախագահի տեղակալս (տե՛ս <https://www.yerevan.am/edfiles/files/avagani23.12/19.pdf/>): Հարցը, ի զարմանս ինձ, դրական լուծում չէր ստանում մեկ տարուց ավել, քանի որ Երևանի օրենսդիր մարմնի որոշ անդամներ գտնում էին, որ Երևանը գերեզմանոց չէ, և չի կարելի շենքերի պատերը ծածկել հանգուցյալների մասին պատմող հուշատախտակներով: Իմ բոլոր հիմնավորումներն առ այն, որ անցած տասնամյակների ընթացքում Երևանում տեղադրված՝ պատմական իրադարձություններն ու նշանավոր մարդկանց հիշատակը հավերժացնող հուշատախտակներն ու հուշաքարերը չափազանց կարևոր դեր են կատարում, որ ճարտարապետական փոքր ձևերի այդ նմուշները ոչ միայն զարդարում են քաղաքը, այլև իրենց մեջ պարունակում են ճանաչողական ու դաստիարակչական մեծ լիցք՝ յուրովի ներկայացնելով մեր քաղաքի ու երկրի պատմությունը, հնչում էին որպես ծայն բարբառոյ յանապատի...

Երկար «ճակատամարտերից» հետո նախագիծն ընդգրկվեց Երևանի Ավագանու 2010 թ. նոյեմբերի 26-ի չորրորդ նիստի օրակարգում ու... նիստի սկզբում հանվեց օրակարգից՝ առաջիկա նիստերից մեկում քննության առնելու նպատակով: Դրանից հետո շարունակվեց հուշատախտակի ողիսականը...

Բարեբախտաբար՝ իմ և իմ ողջախոհ գործընկերների տևական ու նպատակասլաց «պայքարը» պսակվեց հաջողությամբ. հաղթեց առողջ բանականությունը, և այսօր Երևանի կենտրոնում գտնվող Բայրոնի փողոցի շենք 12-ի կողքով անցնելիս երևանցիները և մայրաքաղաքի հյուրերը մի պահ կանգ են առնում և իրենց հարգանքի տուրքը մատուցում պայծառ մտավորականի անթառամ հիշատակին...

Մեր նպատակն է՝ հայ երաժշտագիտության մեջ առաջին անգամ քննության առնել երաժշտության հարցերի իմաստավորումը «Գեղարվեստ» հանդեսի էջերում:

«Գեղարվեստի» ստեղծման ակունքներում

Գարեգին Լևոնյանը և Կոմիտասը 1905 թ. ամռանը որոշում են էջմիածնում

հրատարակել գեղարվեստական-գրական հանդես, որի երաժշտական բաժնի խմբագիրը պիտի լիներ Կոմիտասը, իսկ կերպարվեստինը՝ Գ. Լևոնյանը:

1906 թ. փետրվարի 25-ին Գ. Լևոնյանը նամակով դիմում է Գևորգյան ճեմարանի վարչությանը՝ ճեմարանում չորս տարի իր ծառայության վերաբերյալ տեղեկանք ստանալու խնդրանքով: Ստանալով տեղեկանքը և լրացնելով անհրաժեշտ փաստաթղթերի փաթեթը՝ ամսագիր հրատարակելու իրավունք ստանալու խնդրանքով Գ. Լևոնյանն ու Կոմիտասը 1906 թ. Փետրվարի վերջին դիմում են Երևանի նահանգապետին: Ամիսներ անց՝ 1906 թ. սեպտեմբերին, Երևանի նահանգապետը մերժում է Գ. Լևոնյանի և Կոմիտասի «Գեղարվեստ» խորագրով հանդես հրապարակելու համար ներկայացված խնդրագիրը, պատճառաբանելով, թե՛ Կոմիտասն օտարահպատակ է, իսկ Վաղարշապատն էլ քաղաք չէ:

Տարիներ անց՝ 1908-ին Լևոնյանն իրականացրեց այդ մտահղացումը Թիֆլիսում՝ հրատարակելով «Գեղարվեստ» խորագրով գրական-գեղարվեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդեսը, որտեղ, բնականաբար, էջեր հատկացրեց ինչպես հայ և համաշխարհային երաժշտության տեսության և պատմության, նաև՝ մանկավարժության հարցերի ուսումնասիրությանն ու լուսաբանմանը, այնպես էլ հայ ժամանակակից կոմպոզիտորների՝ այդ թվում՝ Կոմիտասի, Մակար Եկմալյանի, Ռոմանոս Մելիքյանի, Գրիգոր Միրզայանի ստեղծագործությունների, ինչպես նաև ժողովրդական և աշուղական (Ջիվանու) երգերի նոտաների հրապարակմանը: Դրան էր միտված հանդեսի «Երաժշտական երկասիրություններ» բաժինը, որը տեղ գտավ 1-4 համարներում և որի նպատակն էր ներկայացնել «ա. Եկեղեցական երաժշտություն, բ. Աշխարհիկ երաժշտություն, գ. Ժողովրդական-ռամկական երգեր և պարեղանակներ» [4, էջ 112]:

Հրատարակվել է «Գեղարվեստ» հանդեսի յոթ համար՝ 2 համար՝ 1908-ին, մեկական համարներ՝ 1909, 1911, 1913, 1917 և 1921 թվականներին: Ու քանի որ մեկ հոդվածի շրջանակում հնարավոր չէ թերթել «Գեղարվեստի» բոլոր երաժշտական էջերը, ուստի մենք կանդրադառնանք հանդեսի առաջին երկու համարներին:

«Գեղարվեստի» առաջին համարը

«Գեղարվեստի» առաջին համարը լույս տեսավ 1908 թվականի մարտին: Համարում տպագրվում է Գարեգին Լևոնյանի «Գեղարուեստական հայ մամուլը նախքան «Գեղարուեստը» (Թռուցիկ հայեացք)» հոդվածը [5], որտեղ հեղինակն ուրվագծում է հայկական գեղարվեստական մամուլի համայնապատկերը՝ բնութագրելով պարբերականներից յուրաքանչյուրն ու ձևակերպելով նրանցից յուրաքանչյուրի պատմական նշանակությունն ու առաքելությունը: Նա իրավացիորեն նշում է, որ «լիովին, իր ամբողջությամբ գեղարուեստի տեսականին, պատմականին և այլ խնդիրներին վերաբերեալ հանդեսի պակասը զգացուել է մեր մեջ»: «Համարձակում ենք ասելու, - շարունակում է Լևոնյանը, - որ «Գեղարուեստն» աշխատելու է լրացնել այդ պակասը, թե՛ որքան կը յաջողուի, այդ ցոյց կը տայ ժամանակը» [5, էջ 85]:

«Գեղարվեստի» ծնունդը ողջունեցին հայ մտավորականներից շատերը:

«Մի առանձին բառականությամբ կարդացի Ձեր ձեռնարկած «Գեղարուեստ» ամսագրի յայտարարությունը», - գրում է Վահան Տերյանը: «Գեղարուեստական օրգանի պակասը մեր կեանքում, ինչպես և մի այդօրինակ թերթի անհրաժեշտությունը զգալի է ամեն մի գեղասերի հայի համար:

Այն տխուր հանգամանքը, որ արուեստը ոչ մի երկրում, ոչ մի ժողովրդի մէջ այնպիսի բիրտ-կոպիտ արհամարհանքի և անտարբեր զոհաբերումի չի մատնուած, որպէս մեր յետամնաց հայրենիքում, ստիպում է մի առանձին ուրախութիւնով ողջունելու Ձեր ձեռնարկութիւնը», - նկատում է Վահան Տերյանը [4, էջ 118]:

«Երկա՛ր պէտք է ապրի «Գեղարուեստը»: - Այդ հարցին թերահաւատութեամբ են վերաբերում շատերը, աչքի առաջ ունենալով Կովկասահայ ժողովրդի ներկա դրութիւնը և առհասարակ նրա վերաբերմունքը դէպի գրականութիւնն ու գեղարուեստը: Այո՛, իրաւ որ նոյն այդ ժողովուրդը իրենց բնի մէջ մեռցրել է մեր հանդէսից առաջ դուրս եկած մի շարք գեղարուեստական պարբերականներ (տես յոդուած «Գեղ. Հայ մամուլը...»), բայց նոյն ժողովրդի մէջ մենք նկատում ենք այժմ սէր դէպի ինքնագարգացումը, թատրոնը, դասախոսութիւնները, գեղեցիկ հրատարակութիւնները, ընթերցանութեան նիւթ մատակարարող հանդէսները: Մեր հասարակութեան, մեր երիտասարդական շրջանների այդ արթնացումը մի կողմից, որ գրաւական է մեզ «Գեղարուեստի» տարածումի համար, մի խումբ կարող ոյժերի աջակցութեան ծրագրերը միւս կողմից, մեզ համարձակութիւն են տալիս ասելու, որ «Գեղարուեստը» պէտք է ապրի և ապրելով հանդերձ հետզ-հետէ առաջադիմէ:

Մենք գեղարուեստի սիրու համար դնում ենք այստեղ մեր բոլոր ոյժերը, նիւթական, բարոյական, ֆիզիքական, մեր 12-ժամեայ օրական աշխատանքը, յուսալով որ հայ հասարակութիւնն էլ չի խնայիլ իր սիրալիր ուշադրութիւնը», - նկատում է Գարեգին Լևոնյանը [6, էջ 109]:

«Գեղարվեստի» առաջին համարի «Երաժշտական» բաժնում Լևոնյանը հրատարակում է երեք նոտային օրինակ՝ Կոմիտասի «Չեմ կրնա» ժողովրդական երգի մշակումը՝ ձայնի և դաշնամուրի համար [12, էջ 101], «Քրիստոս ի մէջ մեր...»-ի՝ երիտասարդ կոմպոզիտոր Գրիգոր Միրզայանի կատարած փոխադրումը վեցձայն խառը երգչախմբի համար [10, էջ 102-103] և «Տաղ ծննդեան» եղանակներից մեկը՝ «Գեղարուեստ» հանդեսի աշխատակից Պարոյկի (նույն ինքը՝ Ռուբեն Ղորղանյան) մշակմամբ [15, էջ 104]:

«Մեր անուանի երաժշտագէտ Հ. Կոմիտասի՝ «Գեղարուեստի» ներկայ համարում տպագրուած պարերգը մէկն է Շիրակի այն պարեղանակներից, որոնք իրենց մէջ պարունակում են տեղական հայ ժողովրդի պարզ, անարուեստ, բայց գրացիոզ հոգին և նազելի շարժումնը: Բառերը՝ ժողովրդական-ռամկական, երբեմն և գոեհիկ բնաւորութեամբ՝ յարմարեցրել է այդ պարեղանակին ինքը ժողովուրդը, որ երգում է պարելիս:

Չեմ, չեմ, չեմ կրնայ խաղայ,

Մաս-փաբուժս ճոճոյ կը,

Անօթի փորս գոգոյ կը

Կեսուրս կուգայ վովոյ կը...» [4, էջ 100]:

«Գեղարուեստի» 2-րդ համարը

«Գեղարուեստի» 2-րդ համարի «Գեղարուեստի տեսականը» բաժնում Լևոն-յանը տպագրում է Խաչիկ Սամվելյանի «Աշխատանքը հայ ժողովրդական երգերում» ուսումնասիրության առաջին մասը [13]: Իրավացիորեն ընդգծելով այն հանգամանքը, որ «ամեն տեղ, ամեն ժամանակ հայ գիղացին ուղեկցում է իր աշխատանքը երգերով, որոնք առաջին հայեացքից կարծես խորթ են թուալու օտար դիտողին», «երգն այստեղ բռնագրքային երեւոյթ է, աշխատատեղի քմահաճոյքի կամ ուրախ և տխուր տրամադրութեան արգասիք է, այլ աշխատանքի անհրաժեշտ պատկանելիք, աշխատանքից օրգանօրէն բխում մի երեւոյթ» [13, էջ 23], հեղինակը փորձում է բացահայտել երգի ու աշխատանքի միջև առկա կապն ու հարաբերությունը:

«Հայ գիղական կեանքում շատ քիչ աշխատանք կայ, որ այնքան դաժան ու ծանր լինի և մի և նոյն ատեն այնքան կարևոր ու էական նրա գոյութեան համար, որքան վարուցանքը: Վարուցանքը գիղական կեանքի ամենանշանաւոր մօմենտն է, նրա աշխատանքներից ամենագլխաւորը: Ահա թէ ինչու ժողովրդական աշխատանքային երգերի մէջ թէ իրենց բուանդակութեամբ և թէ իրենց քանակով առաջին տեղն են բռնում այս աշխատանքին վերաբերեալ երգերը: Ո՞վ մեզանից առիթ չի ունեցել լսելու այն հոռովէլները, որոնք գութանատուները հնչեցնում են իրենց ծանր աշխատանքի միջոցին» [13, էջ 25]:

Հեղինակն իրավացիորեն եզրակացնում է, որ «հոռովէլները ծանրաչափ են, մելամաղձիկ, մօնօտօն են, ինչպէս և երկարածիգ են գութանի հերկած խոր ակոսները: Նրանք զուրկ են մելոդիից, շատ անգամ և միայն յարատև հնչիւններից, ծայնի գլգլոցներից բաղկացած միապաղաղ տաղեր են, որոնք երբեմն-երբեմն ընդմիջում են շեշտակի ու յանկարծակի ձիգ բացականչութիւններով, մանաւանդ գութանի շուտ տալու միջոցներին ակօսի աւարտման դէպքերում» [13, էջ 26]:

Տարբեր հոռովէլների բանաստեղծական տեքստերի վերլուծության արդյունքում Սամվելյանը եզրակացնում է, որ «այդ բոլոր երգերի ծանրութեան կենտրոնը մաճկալն է, որ ուղղութիւն է տալիս գութանին, նաև եզներն ու գոմէշները, որոնք քաշում են այդ ծանր գործիքը: Մաճկալն է գլխաւոր աշխատաւորը, նա է իր մարմնի ամբողջ ֆիզիքական շարժումով մի գործ, աշխատանք կատարում, նոյնքան ուրիշական, նոյն չափի տեմպով, որպէս եզներն ու հօտաղները» [13, էջ 26]:

«Գեղարուեստի» 2-րդ համարի «Գեղարուեստի պատմականը» բաժնում զետեղված է հայ հասարակական և մշակութային գործիչ, գրող, լրագրող, գրականագետ, մանկավարժ Հովակիմ Սոլովյանի (1864-1919) «Յոյս Պապայեան» վերնագրով հոդվածը [14]՝ տաղանդավոր վաղամեռիկ հայ երգչուհի Նադեժդա Պապայանի (1868-1906) մասին: Ըստ էության՝ սա հիշատակի խոսք է:

Հեղինակը խոստովանում է, որ մտադիր չէ «լրի ուսումնասիրութիւն տալու օր. Պապայեանի մասին», այլ կամենում է միայն իր «տեսակէտն արտայայտել, որպէս զի շատ թէ քիչ երևայ, թէ ինչպիսի կորուստ է ունեցել գեղարուեստական աշխարհը վերջին երկու տարուայ մեջ» [14, էջ 38]: Ի դեպ՝ երգչուհու «հէնց

սկզբնական քայլերն անելու ժամանակ առաջին նպաստաւոր գնահատումը տուեցինք «Տարագ»-ի էջերում, - հիշում է Սոլովյանը, - և շատ ուրախ ենք, որ չը սխալուեցինք: Օրիորդը սրանից յետոյ շուտով եկաւ Թիֆլիս և այստեղ այնպիսի արժանատի գնահատումն գտաւ, որ նրան բոլոր թերթերը «աստղ» և «կովկասեան տխակ» անուանեցին» [14, էջ 39]:

Դատապարտելով սրիկա հանցագործներին, ովքեր սպանեցին իր ծննդավայր՝ Աստրախան հիվանդ հորն այցելած երգչուհուն, հողվածագիրը ցավով նկատում է. «Այո, մարդ-գազանի համար չըկայ տաղանդ, չըկայ ընդունակութիւն. նրա համար կայ միայն հիւանդոտ ետը, որը այսպէս թէ այնպէս պիտի ստանայ իր յագուրդը: Եվ այդպիսի գոհեր կը լինեն շարունակ, քանի որ մեր մէջ մեր հասարակական կեանքը ոչնչով չի աշխատում փափկեցնելու բարքերը, դաստիարակելու բնատրուրթիւնները և զսպելու գազանային կրքերը» [14, էջ 40]:

«Գեղարվեստն» իր էջերում վեր է հանում երաժշտական մանկավարժության հրատապ խնդիրները ևս: «Գեղարվեստը ընտանիքում և դպրոցում» բաժնում ֆրանսերենից թարգմանաբար, Ալեքսանդր Աղայանի թարգմանությամբ ներկայացվում է ֆրանսիացի կոմպոզիտոր Օգյուստ Շապյուիի «Երաժշտական արուեստը դպրոցում» հողվածը [1]: Հեղինակը խոստովանելով, որ չի կարող հողվածում «մանկավարժութեան մի լրիւ ամբողջութիւն տալ (որ բնականաբար և տեղին չէր լինի) առաջադրելով այն ծրագիրը, որին պէտք է հետեւել սկզբնական դպրոցից մինչև հասունութիւնը», միևնույն ժամանակ նշում է. «Օգտակար լինելու յուսով, մենք մեզ թոյլ ենք տալիս մի քանի շատ ամփոփ խորհուրդներ տալ երեխաներին դասաւանդելիք երաժշտութեան վերաբերմամբ» [1, էջ 83]:

Հեղինակն իրավացիորեն գտնում է, որ երաժշտական կրթությունն անհրաժեշտ է սկսել մանկապարտեզից: Սրա նպատակը, ի վերջո, ճաշակի, այսինքն՝ գեղեցիկի զարգացումն է: Հողվածում կան իսկապես շատ արժեքավոր գաղափարներ և խորհուրդներ:

«Գեղարուեստական նամականի» բաժնում տեղ է գտել Գարեգին Լևոնյանի «Կոմիտաս վարդապետ. Վերջին tourée-ի մասին» վերնագրով հողվածը [11], որը նա ստորագրել է «Շավարշ» ծածկանունով [7, էջ 239]: Նկատելով, որ «Ժամանակակից հայ գեղարուեստի, մասնաւորապէս հայ երաժշտութեան աղքատիկ իրականութեան մէջ, էջմիածնի միաբան Կոմիտաս վարդապետն այնպիսի սիրելի դէմքերից է, որի մասին պէտք է որ «Գեղարուեստի» ընթերցողները քաջ ծանօթութիւն ունենան», հեղինակը ներկայացնում է որոշ կենսագրական փաստեր, ապա մանրամասն անդրադառնում 1906 թվականի դեկտեմբերի 1-ին Փարիզում կայացած հայտնի համերգին, որի մասին «խօսեցին Պարիզի գրեթէ բոլոր երաժշտական թերթերը: Նրանք խօսք չեն գտնում իրենց վերին աստիճանի հիացմունքն յայտնելու հայոց պատարագի արարողութեան եղանակների քաղցրութեան, վեհութեան և ներդաշնակութեան մասին: Կոմիտաս վարդապետի գործին մասնակցել են օր. Շուշանիկ և Մարգարիտ Բաբայեանները, պ. Պ. Մուղանեան և Շահ-Մուրադեան երգել և նուագել են, իսկ յայտնի բանասէր և բանաստեղծ պ. Ա. Չօպանեան դասախօսել է հայոց բանահիւսութեան մասին և դրուատել հ. Կոմիտասի եռանդը» [11, էջ 127]:

Այնուհետև հոդվածի հեղինակը եվրոպական մամուլի արձագանքների հիման վրա հետամուտ է լինում Կոմիտասի՝ Շվեյցարիայում, մասնավորապես, Տյուրիխում, Լոզանում, Ժնևում և Բեռնում ունեցած փայլուն համերգներին ու դասախոսություններին, արժեքավոր տեղեկություններ հաղորդում Վենետիկ՝ Սուրբ Ղազար Կոմիտասի այցելության մասին:

Եզրափակելով իր հոդվածը, հեղինակը գրում է. «Ամենայն յաջողութիւն ցանկալով անուանի երաժշտագէտին, մենք կարծում ենք որ գործի էտնօգրաֆիք-հաւաքագրական աշխատանքներն այսուհետեւ նա կը թողնի իր պատրաստած-հասցրած աշակերտներին, իսկ ինքը, որ այնքան պատրաստութիւն և հարուստ նիւթեր ունի, կաշխատի յօրինելու, ստեղծագործելու երաժշտական խոշոր երկեր, որոնցից միանգամայն զուրկ է և ամայի է մեր աշխարհիկ գեղարուեստը» [11, էջ 128]:

«Գեղարվեստի» երկրորդ համարի «Երաժշտական» բաժնում Լևոնյանը տպագրում է Կոմիտասի ստեղծագործություններից ևս մեկը, որը հատուկ «Գեղարվեստի» համար ուղարկել էր Կոմիտասը: Այս անգամ «Գեղարվեստի» ընթերցողը ծանոթանում է Կոմիտասյան խմբերգային երաժշտությանը՝ «Հոյ Նազան իմ» խմբերգին [8], որը «մեկն է այն գեղեցիկ ժողովրդական ստեղծագործություններից, որոնք իրենց տեքստով և եղանակով ճշգրիտ արտայայտում են հայ շինական սիրահար երիտասարդի մաքուր և բանաստեղծական սերը դէպի իր «աղունիկ», «սիրուն ծաղիկ» և «նախշուն թիթեռնիկ» եարը» [9, էջ 146]:

«Երաժշտական» բաժնում տեղ է գտել նաև Ռոմանոս Մելիքյանի «Աշնան տողեր» երգը [2], որի առնչությամբ Գ. Լևոնյանը գրում է. «Մեր նորագոյն գրականութեան մէջ իր անհատական, առանձնակի բնատրութեամբ և ուրոյն եղանակով երգող երիտասարդ բանաստեղծ Վահան Տէրեանի «Մթնշաղի անուրջների» շեղծովը կազմող «Աշնան տողեր» երգն իր շարադրութեան նիւթ վերցրած, առաջին անգամ հրապարակ է գալիս նոյնպէս երիտասարդ երաժիշտ Ռոմանոս Մելիքեան: Այն տրամադրութիւնը, որը իր մէջ ամփոփում է այստեղ տեքստը և երաժշտութիւնը, որոշ չափով յիշեցնում է Հայնէ-Շումանական ազդեցութիւնը, այսպէս ասած լիրիք-ռօմանտիք խառնուածքի ոգին և միացումը: Եւ պէտք է ասել, պ. Ռ. Մելիքեան լիովին հասկացել է բանաստեղծին, ներկայացնելով նրա անուրջների տողերը ոչ ընդունուած canto, այլ որպէս երաժշտական declamation, երկմասեան երգի ձեւով (двухчастная песенная форма)» [3, էջ 146]:

Նշենք, որ «Գեղարվեստի» 1-ին և 2-րդ համարների «Գեղարվեստի տեսականը» բաժնում շարունակաբար տպագրվել էր պրոֆեսոր Օրշանսկու «Երաժշտութիւն և երաժշտական ստեղծագործութիւն» հոդվածը՝ Արսեն Թյունիբեկյանի թարգմանությամբ:

Եզրակացություն

1. «Գեղարվեստն» ունեցավ կարևոր առաքելություն հայ երաժշտագիտության առաջընթացի գործում: Մի կողմից՝ նրա էջերում տպագրվում են հայ երաժշտության պատմության և տեսության, ժամանակակից երաժշտական կյանքի իրադարձություններն ու երաժիշտների գործունեությունը ներկայացնող

ուսումնասիրություններ, մյուս կողմից՝ թարգմանաբար ներկայացնում Եվրոպայում իրականացված հետազոտությունների արդյունքները:

2. Լևոնյանը կարևորել է ոչ միայն երաժշտագիտական հոգվածների հրատարակումը, այլև հայ կոմպոզիտորների աշխարհիկ և հոգևոր ստեղծագործությունների նոտաների տպագրությանը: Սա ուներ կարևոր կիրառական նշանակություն, քանի որ շրջանառության մեջ դնելով նոտաները, «Գեղարվեստը» նպաստում էր հայ և օտարազգի երաժիշտ-կատարողների ու երաժշտասերների կողմից այդ ստեղծագործությունների մատչելիությանը, որի շնորհիվ պրոպագանդվում էր հայ ժամանակակից երաժշտությունը:

3. Հույժ կարևորելով երաժշտական կրթության դերը, «Գեղարվեստն» իր էջերում անդրադառնում է երաժշտական մանկավարժության հրատապ խնդիրներին ևս:

4. Գարեգին Լևոնյանի արածը սխրանք էր, քանի որ հայ իրականության մեջ նա ստեղծեց առաջին արվեստագիտական պարբերականը:

Գրականություն

1. Աղայեան Ալ. Երաժշտական արուեստը դպրոցում (Օգիստ Շապիլի) (Ֆրանսերենից), «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N2. Թիֆլիս, էջ 82-87:

2. «Աշնան տողեր», բանաստեղծ.՝ Վ. Տերեանի, երաժշտ.՝ Ռոմ. Մելիքեանի, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N2. Թիֆլիս, էջ 151-154:

3. «Աշնան տողեր» - Ռոմանոս Մելիքեանի, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N2. Թիֆլիս, էջ 146:

4. «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N1, մարտ. Թիֆլիս, էջ 112:

5. Գ.Լ. Գեղարուեստական հայ մամուլը նախքան «Գեղարուեստը» (Թռուցիկ հայեացք), «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N1, մարտ. Թիֆլիս, էջ 83-85:

6. Լեւոնեան Գ. Մեր ընթերցողներին, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N1, մարտ. Թիֆլիս, էջ 109:

7. Հովակիմյան Բախտիար. Հայոց ծածկանունների բառարան (8000 հեղինակի 25000 ծածկանուն). Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 2005:

8. «Հօյ Նազան» (Հայ ժողովրդական պարերգ), Գրի առաւ և դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N2. Թիֆլիս, էջ 147-150:

9. «Հօյ Նազան իմ» - Կոմիտաս վարդապետի, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N 2. Թիֆլիս, էջ 146:

10. Միրզայեան Գր. ՔՍ ի մէջ մեր յայտնեցաւ, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N 1, մարտ. Թիֆլիս, էջ 102-103:

11. Շաարշ, Կոմիտաս վարդապետ. Վերջին tourée-ի մասին, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N 2. Թիֆլիս, էջ 125-128:

12. Չեմ կըրնայ... Գրի առաւ եւ դաշնակեց Կոմիտաս վարդապետ, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N 1, մարտ. Թիֆլիս, էջ 101:

13. Սամուելեան Խ. Աշխատանքը հայ ժողովրդական երգերում, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N 2. Թիֆլիս, էջ 23-27:

14. Սօլօլեան Յ. Յոյս Պապայեան, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N 2. Թիֆլիս, էջ 38-40:

15. Տաղ ծննդեան, ներդաշն. Պարոյկ, «Գեղարուեստ» գրական-գեղարուեստական-երաժշտական պատկերազարդ հանդես [ամսագիր], խմբագրութեամբ Գարեգին Լեւոնեանի, Առաջին տարի, 1908, N 1, մարտ. Թիֆլիս, էջ 104:

References

1. Aghayean Al. Erajhshtakan arvesty' dprocum (O'giust Shapivi) (franserenic), «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 2. T'iflis, e'j 82-87.
2. «Ashnan togher», banasteghc'. V. Te'reani, erajhsht. R'om. Meliqeani, «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 2. T'iflis, e'j 151-154.
3. «Ashnan togher» - R'omanos Meliqeani, «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 2. T'iflis, e'j 146.
4. «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 1, mart. T'iflis, e'j 112.
5. G.L. Gegharvestakan hay mamuly' naxqan «Gegharvsety'» (T'r'ucik hayeacq), «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 1, mart. T'iflis, e'j 83-85.
6. Levonean G. Mer y'nt'ercoghnerin, «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 1, mart. T'iflis, e'j 109.
7. Hovakimyan Baxtiar. Hayoc c'ac'kanunneri bar'aran (8000 heghinaki 25000 c'ac'kanun). Yerevan, Yerevani hamalsarani hratarakchut'yun, 2005.
8. «Ho'y Nazan» (Hay jhoghovrdakan parerg), Gri ar'av ev dashnakec Komitas vardapet, «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 2. T'iflis, e'j 147-150.
9. «Ho'y Nazan im» - Komitas vardapeti, «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 2, T'iflis, e'j 146.

10. Mirzayean Gr. QS i me'j mer yaytnecav, «Gegharovest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 1, mart. T'iflis, e'j 102-103.

11. Shavarsh, Komitas vardapet. Verjin tourée-i masin, «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 2. T'iflis, e'j 125-128.

12. Chem ky'rnyay... Gri ar'av ev dashnakec Komitas vardapet, «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 1, mart. T'iflis, e'j 101.

13. Samvelean X. Ashxatanqy' hay jhoghovrdakan ergerum, «Gegharovest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 2. T'iflis, e'j 23-27.

14. So'lo'vean Y. Yoys Papayean, «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 2. T'iflis, e'j 38-40.

15. Tagh c'ndean, nerdashn. Paroyk, «Gegharvest» grakan-gegharvestakan-erajhshtakan patkerazard hande's [amsagir], xmbagrut'eamb Garegin Levoneani, Ar'ajin tari, 1908, N 1, mart. T'iflis, e'j 104.

ВОПРОСЫ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ГЕХАРВЕСТ»*

АННА АСАТРЯН*

Для цитирования: Асатрян, Анна. «Вопросы музыкального искусства на страницах журнала «Гехарвест»». *Искусствоведческий журнал*, N 1 (2023): 13-24. DOI:10.54503/2579-2830-2023.1(9)-13

Весом вклад первого Заслуженного деятеля искусств Арм. ССР, искусствоведа, филолога, историка, библиографа, издателя, редактора, профессора Гарегина Левоняна (1872, Александрополь – 1947, Ереван) в развитие советского армянского искусствоведения и литературоведения. Сын гусана Дживани, Г. Левонян посвятил всю свою жизнь изучению материальных и духовных ценностей армянского народа, исследовал до того либо вовсе не изучавшиеся, либо изучавшиеся частично вопросы разных областей искусства и филологии. Г. Левонян в отдельных случаях выступал в качестве не только первого исследователя, но и теоретика данной области (ашуговедение, библиография, история прикладного искусства и пр.). В армянском искусствоведении Г. Левонян первым предпринял попытку обобщения истории армянского искусства. Не-

* Исследование выполнено при финансовой поддержке Комитета по науке РА в рамках научного проекта № 21Т-6Е077.

* Директор Института искусств НАН РА, заведующая отделом музыки, доктор искусствоведения, профессор, заслуженный деятель искусств Армении, вице-президент Академии проблем гуманизма, председатель Фонда Тигран Чухаджян, руководитель Музыковедческой секции Союза композиторов Армении, annaasatryan2013@gmail.com, статья представлена 20.04.2023, рецензирована 10.05.2023, принята к публикации 01.06.2023.

преходящими ценностями являются его «Памятники и скульптура в исторической Армении», «Искусство танца в Древней Армении», «Театр в Древней Армении» и другие. Ашуговедческие труды, такие как «Армянские народные и ашугские песни и их взаимосвязь», «Саят-Нова», «Ашуги и их искусство» заложили основы теории ашугского искусства. По сути уникальным является труд «Армянская книга и искусство печати», в которой представлена вся созданная армянским народом богатая книжно-библиографическая культура и высокое искусство книгопечатания (V-XIX вв.). Правительство Советской Армении почетного звания Заслуженного деятеля искусств республики первым удостоило Г. Левоняна – в связи с 60-летием со дня рождения и 40-летием литературно-культурной деятельности (1932). Историко-познавательная ценность и научное значение изданного и неизданного наследия Г. Левоняна неоспоримы. Однако венцом его творческой и научно-публицистической деятельности стал журнал «Гехарвест [Искусство]» (1908, Тифлис) – первое армянское искусствоведческое периодическое издание, в котором публиковались исторические и теоретические статьи, охватывающие все сферы искусства: архитектуру, изобразительное искусство, музыку, танцевальное и театральное искусства, а также затрагивающие вопросы философии искусства, эстетики и литературоведения. Цель статьи – подвергнуть анализу рассматриваемые на страницах журнала «Гехарвест» (1908) вопросы музыкального искусства.

Ключевые слова: Гарегин Левонян, «Гехарвест [Искусство]», музыка, Тифлис, 1908, первое армянское искусствоведческое периодическое издание, Комитас.

THE ISSUES OF MUSIC ART ON THE PAGES OF THE “GEGHARVEST” JOURNAL *

ANNA ASATRYAN *

For citation: Asatryan, Anna. “The issues of music art on the pages of the “Gegharvest” journal, N 1 (2023): 13-24. DOI:10.54503/2579-2830-2023.1(9)-13

The first Honored Art Worker of the Armenian SSR, art historian, philologist, bibliographer, publishing worker, editor, professor Garegin Levonyan (1872, Aleksandropol – 1947, Yerevan) made a valuable contribution to the development of Armenian art criticism and literary studies. The son of gusan Jivani, G. Levonyan

* The work was supported by the Science Committee of RA, in the frames of the research project № 21T-6E077.

* Director of NAS RA Institute of Arts, Head of the Music Department, Honored Art Worker of the RA, Vice President of the Academy of Humanism Problems, President of the Dikran Tchouhadjian Foundation, Member of the Board of the Composers Union of Armenia, Doctor of Sciences (Arts), Professor, annaasatryan2013@gmail.com. The article was submitted on 20.04.2023, reviewed on 10.05.2023, accepted for publication on 01.06.2023.

dedicated his whole life to the study of material and spiritual values of the Armenian people, examined previously not examined at all, or examined but partially issues of various fields of arts and philology. In some instances, G. Levonyan acted as not only the first researcher, but also the theoretician in a specific field (ashugh art studies, bibliography, history of applied arts, etc.). In Armenian art criticism, G. Levonyan was the first to make an attempt to generalize the history of Armenian art. His “Monuments and Sculptures in Historical Armenia”, “The Art of Dance in Ancient Armenia”, “Theater in Ancient Armenia”, and others are enduring values, and the articles on ashugh art studies, such as “Armenian Folk and Ashugh Songs and Their Relationship”, “Sayat-Nova”, “Ashughs and Their Art” laid the foundations for the theory of ashugh art. His work “The Armenian Book and the Art of Printing”, narrating the rich book and bibliography culture of the Armenian people, as well as the high quality of the art of book printing (V-XIX centuries), is essentially unique. G. Levonyan was the first to have been awarded the prestigious title of Honored Art Worker of the Arm. SSR by the Government of Soviet Armenia in connection with his 60th anniversary of birth and 40th anniversary of literary and cultural activity (1932). The historical and cognitive values and the scholarly significance of the published and unpublished legacy of G. Levonyan are undeniable. However, the crown of his creative and scholarly-publicistic career was the “Gegharvest [Art]” journal (1908, Tiflis) – the first Armenian art history periodical, where historical and theoretical articles, embracing all the branches of art, such as architecture, visual arts, music, dance and theater arts, as well as those addressing the issues of philosophy of art, aesthetics and literary studies were printed. The article aims to analyze the issues of music art touched upon on the pages of the “Gegharvest” journal.

Key words: Garegin Levonyan, “Gegharvest”, music, Tiflis, 1908, the first Armenian art history periodical, Komitas.